

ეკა დადიანი

ფონეტიკური პრობლემები ტაოურ დიალექტში - I
(ბგერათა დაკარგვა)

უცხო ენობრივ გარემოში არსებული ქართული დიალექტების შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ დიალექტებში მიმდინარე ენობრივი ცვლილებების წარმოსაჩენად, ენის განვითარების შინაგანი კანონების მოქმედების გამოსავლენად, საერთოქართული და განსხვავებული ტენდენციების დასადგენად. ტაოური მეტყველება ამ მხრივ განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს.

ტაოური დიალექტისათვის დამახასიათებელია მრავალფეროვანი ფონეტიკური პროცესები. ფონეტიკურ ცვლილებებს უმთავრესად დიალექტის შინაგანი, იმანენტური კანონები წარმართავს.

ტაოურში ხშირია ბგერათა დაკარგვის შემთხვევები. იკარგება როგორც თანხმოვნები, ისე ხმოვნები.

I. თანხმოვანთა დაკარგვის შემთხვევები

ტაოურში ძირითადად იკარგება ს, ვ, რ, მ, ნ თანხმოვნები, იშვიათად უჩინარდება სხვა თანხმოვნები (ლ, თ, დ, ღ). იკარგება სხვადასხვა პოზიციაში: სიტყვის თავიდან, შუაში, ბოლოკიდურად; თანხმოვანთშეჯღუფებისას და ხმოვნებს შორის; როგორც ფუძეში, ისე მორფემათა ზღვარზე... თანხმოვანთა დაკარგვის ფაქტები მეტ-ნაკლებად განსხვავებულია სხვადასხვა პოზიციაში.

1. ხშირად იკარგება ს თანხმოვანი, რომელიც სხვადასხვა მორფოლოგიური ფუნქციისაა:

ა) -ს არის მიცემითი ბრუნვის სუფიქსი; როგორც წესი, უჩინარდება თანხმოვანფუძიან სახელებთან როგორც მხოლოდითში, ისე მრავლობითში:

სახლ ვაკეთეფ, ოთელ ვაკეთეფ; მარქვალ (კარტოფილს) მიეყვანებენ; ჩემი ღარჭი შენ ღარჭ (ბიჭს) გემეიდეფს; წყალ ვასვამთ; ხალს ფული არ აქვან; ტიკ ღუკრავთ; მალეფ (ძროხებს) წავასხამთ; ძროხებ ქალები შეხედვენ; კაცი ქონებ აშენეფს; ფათათისებ (პამიდორს) ჭამენ...

მიცემითის -ს ნიშნის გარეშე წარმოდგენილია პრეპოზიციური ატრიბუტული მსაზღვრელი:

მე ჩემ ჩადირში (კარავში) დავჯდები; ჩემ გურჯებ არ უყვარან აქა; ჩემ ფურ ჩემი ქალი მოსწველავს...

ემფატიკური ა-ს დართვისას ბრუნვის ნიშანი დაცულია. მაგალითად: შოთა, არჩილ, ისე ვათამაშებ მე ბურთსა; აწმოფთ ყველსა? ვერ გააღებენ ქი კარსა; ერთ კაცსა ათი თანე ფური ყუანდა; ჩვენ კდეფ დავფაქეფთ (დავასუფავებთ) ზონელსა; ჩავდეფთ ქართოლსა; ცნობულობენ მათ სახლსა; სხვა საჭმელსაც ვიქამთ; მარილსაც ჩუაყრით...

შენიშვნა: თანხმოვანფუძიან სახელებთან მიცემითის -ს სუფიქსი იკარგება იმ დიალექტებში, სადაც ხმოვანზე ფუძედაბოლოებულ სახელებთან დაჩნდება **მ//ჰ<ს**; მაგალითად, ქართლურში, კახურში (ბ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 551). მიცემითის **ს>მ/ჰ** ტაოურისთვის დამახასიათებელი არ არის.

არცთუ იშვიათად მიცემითის -ს ფორმანტის გარეშე გვხვდება ნაცვალსახელებიც. მაგალითად:

III პირის ნაცვალსახელი: **იმა** დავაბოფთ; **იმა** მოხარშავ; **ამა** სთეროფს (ითხოვს); **ამა** ამევიღეფთ, ჩუაგღეფთ შიგან... შდრ.: თირფანით მოვთიბავთ, გუახმოფთ **იმასა**; ჩვენ თირფან ვებნეთ **იმასა**.

გარკვეულ შემთხვევებში ხმოვანფუძიანი სახელები მოსალოდნელი მიცემითი ბრუნვის ნაცვლად სახელობითის ფორმით არის წარმოდგენილი. მაგალითად:

შეშა დავაბოფთ, დავჯოხავთ; **ფარა** გვიღებენ; **მიწა** ვყრითა ზედან ჯვალზე; დღე აჰა იქ **თივა** გვიან; **ჩაფა** (თოხი) არ ვხმაროფთ; **სანდალიე** (სკამი) იტყვიან; **ჩეწა** (სასჯელი) მოქცემენ; **მალეზ** გავზავნით; მალეზიც **მეცხვერე** მოჰყავდა; მუამთილი **დედე** უშენებია...

შდრ.: მიცემითის -ს სუფიქსი უცვლელადაა წარმოდგენილი ემფატიკური ა ხმოვნის დართვისას:

ერთი ფური ბააზე იქ არ აგზავნის ფურ, **ძროხასა**; მასუკა **ყაზა** (მარცხი) ვიქამთ, **ყაზასა**; **ძროხასაც** ვამბოფთ; **სალათასაც** ვიქამთ...

განხილული შემთხვევები ტაოურში სინტაქსური ფაქტორით, თურქული ენის გავლენით შეიძლება აიხსნას. ამას მოწმობს ის ფაქტიც, რომ მსგავს კონსტრუქციებში სახელობითის ფორმით გვხვდება თანხმოვანფუძიანი სახელებიც: იქსაც **ცერცვი** დათესვენ; **ყოლაძვერი** ვაკეთებდი ბოსტანში...

ამასთან, არ გამოირიცხება ფონეტიკური ფაქტორიც, კერძოდ, სახელის ბოლოკიდურად **ს** თანხმოვნის დაკარგვის ძლიერი ტენდენცია, რაც სხვა შემთხვევებშიც დასტურდება ტაოურში. მაგალითად:

მოვა დამადი (სიძე), იმ **ვალა** (თავსაფარი) მოხდის (შდრ.: სახელობითი: ის ვალა).

მიცემითის -ს იკარგება ადგილისა და დროის გარემოების ფუნქციით გამოყენებულ სიტყვებთან (უთანდებულო მიცემითის ფორმებთან) როგორც თანხმოვანფუძიან, ისე ხმოვანფუძიან სახელებთან. მაგალითად:

არიან **გურჯისტან** ბეჭრ მალეზი? ჩემ მოზობლემ არიან **ცერეკარ**; **ობლეკარ** ვღებები; **სარიკელ** ჩაის დაგალეწენიფთ; **ქუაბაგ** ვახველით? **წალიკვან** გახველით? ჩიმიყვანეს **ბასლეკარ**; დეგბადე აქ **ჭელთანკარ**; ერთი მეთში არი ჯამე, ერთიც **ელიასხნე** არი, **ქონობან** არი...

მასუკან წაველ **ბურსა**; ორ წელწადი **ხოფა** ვარ ახლა; **ჭევა** დეგბადე; **ჭევა**-ნა ჩივტანოთ; ათდახუთი წელიწად **ჭაფისიხანა** ვიყავ... (შ. ფუტყარაძე, 1995)... სულ ბუქსა **სალამობირა**; **ძადღე** არ ილოცეთ?

ამდენად, ტაოურში **ს** სპირანტი სახელთა აბსოლუტურ ბოლოში უმთავრესად ფონეტიკურ ნიადაგზე იკარგება. ემფატიკური ხმოვნის დართვისას -ს შეინარჩუნებულია. გარკვეულ შემთხვევებში მიცემითის

ნაცვლად სახელობითი ბრუნვის ფორმები სინტაქსური ფაქტორით ჩანს განპირობებული.

ბ) -ს არის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის თანხმობითი ნაწილი; მარტივდება პრეპოზიციური სუბსტანტიური მსაზღვრელის დაბოლოება: - ის>-ო:

იგზაც არაბი გზა არი; ფქვილი ჯვლები გჟაქ; ესეისაც ქონი წინნალი; ყურისწვერი ძირიდან ქონებ არი; მარტო მაქვლი ძოვა (წვნიანი) ვიჯებით; მაშინ თესვისან მოდი; ლებუოს მეიყვანებენ ზამთრი საქმელი ბააზე; ჩაჲ წაბრეკები არი...

ანალოგიური ფაქტები ცნობილია ქართული ენის დიალექტებში.

ნათესაობითის -ის სუფიქსი ი, ა ხმოვნების დართვის შემთხვევაში უცვლელადაა წარმოდგენილი, მაგ.:

ველისთაი არი, მეთისი მაძლა, ჩვენი მაძლა; ბიჭისი ანარაბა (ნათესავი), ბგანოსი ანარაბა ბითთაო ემეიჯებთან; მაზლისი დენჭები (ვაჟები) იქ არიან; ყოლ კაცისი კარნალი ღია არი აქ; 'ბექმეზი' ყურზენისაც იქნება (შ. ფუტკ., 1993, გვ. 180).

გ) ხშირად უჩინარდება არის ზმნის ბოლოკიდური -ს — III სუბიექტური პირის სუფიქსი, რაც ასევე საერთოქართული მოვლენაა. მაგალითად:

სამი ჯამე არი აქა; ერთი მეთში არი ჯამე, ერთიც ელიასხვე არი, ქონობან არი; თა არი დუგური; ბალ არი აქა; თაქთორ არი ქომო; მანგალი აგზე არი...

არის ზმნა -ს სუფიქსთან ერთად იშვიათად ძირისეულ რ თანხმობანსაც კარგავს: ბალი აი დაწითლებული; ყაბები (ჭურჭელი) აქ აი; ვაშლი-მაშლი არ აი; თქვენი გურჯიჯა და ჩვენი გურჯიჯა ერთი სოჲ (ერთნაირი) არ აი...

მსგავს ცვლილებას განიცდის ორენ "არის" ზმნა მეგრულში: (*ორენ>ორე>ოე>ოი/ოჲ (ე. დადიანი, ტ. ფუტკარაძე, 2006, გვ. 51).

ასევე, შეიძლება ერთდროულად დაიკარგოს არის ზმნის თავკიდური და ბოლოკიდური ბგერები: არის>რი. ფონეტიკურად გამარტივებული რი ვარიანტი ენკლიტიკურად მიერთვის წინამავალ სიტყვას. მაგ.:

პაცხა საქმერი, იქ წავალთ; სახლი თავაჲ სათივრერი; ილიასხეისი მაძლა მაჭალერი ჩვენი; ჩვენ კოფო ვეტყვი, ჩვენიც კოფორი სახელი, ბორჩხული ისერი...

მსგავსი ვითარება გვაქვს ფერეიდნულში, სადაც არის ზმნის ვარიანტად (ძირითადად ე, ო ხმოვნების მეზობლად) დასტურდება რი, მაგ.: კაცობის დლერი (=დლე არის), იქით ვაკერი (=ვაკე არის), საჭირორი (=საჭირო არის), ეგ საუზმორი (=საუზმო არის) (არნ. ჩიქობავა, 1927, გვ. 201); ანალოგიური ფაქტები გვხვდება: რაქულში: დლე-არის>დლე-რი, საქმე-არის>საქმე-რი (ბ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 129); მეგრულ-ჭანურში (ორენ>რე): საჭირო რე "საჭირო არის", ხანტლი რე "დახატული არის"... (ე. დადიანი, ტ. ფუტკარაძე, 2006, გვ. 50).

ღ) -ს არის ჩვენებითი/პირის ნაცვალსახელის თანხმონითი ნაწილი: **ის>ი, ეს>ე**;

გალმი ჩანსა **ი** ბალხი; **ი** დათვები ჭამენ ბლებ; **ი** თარაჭი ღუჭემ მალე რი, **ე** ადგილი აგარა არი...

შენ ხელი არ დადო, **ი** ჩუმ არ მოქცემს; **ი-ნა** დამალო; რად-და ვთქვა, **ი** ვერ მიმივგრია; **ი** მე სახელ დიმიძახეფს; **ე** მალუზ (კარგი) ხვარათ არ არიო? **ე** აბლი შექნილა...

2. თვალში საცემია **ვ** თანხმონის გაუჩინარების ფაქტები. **ვ** თანხმონი შეიძლება იყოს როგორც აფიქსი/აფიქსისეული, ისე ფუძისეული: ა) **ვ** არის I სუბიექტური პირის პრეფიქსი. იკარგება შემდეგ შემთხვევებში:

უ ხმონის წინ როგორც თავილურა პოზიციაში, ისე ზმნისწინისეული ხმონის მომდევნოდ, რაც ზოგადად ქართული მეტყველებისთვის დამახასიათებელია. მაგ.:

ჯედრან უძახივართ ჩვენა ელეთრიქსა; ჩვენ **ბოტოტ უძახივართ** გველს; ნარცხ **უჯებით**, ვაჭმევთ... ინგრ, **ღუძახეფთ**; იმა **გურეფთ-გუმურეფთ**; ა იმა **მუხარშავთ**; **მუჭირეფთ**...

ბ) ზმნისწინისეულ **ო** ხმონანსა და ა/ე ზმნურ პრეფიქსებს შორის მოქცეული **ვ**, ჩვეულებრივ, იკარგება, რასაც თან ახლავს ხმონანთკომპლექსის ფონეტიკური ცვლილება (დისიმილაცია). კერძოდ: **ოვა>ოა>უა**; **ოვე>ოე>უე**. **ოვა>ოა>უა**: დავჯახეთ, ღელეში **გომოავორეფთ**; მალე იქ **მუაძეფეთ**; აღარ **მუასხამთ** ვეთენერეს; **გამუაყოლიებ** მასაც; იმას **მუაკოქეფთ** ემეზე, **ამუათრეფთ**...

შდრ. ინგ.: **შუმუავლო** “შემოვავლო“, **უმუაზრო** “ამოვადრო“ (გრ. იმნაიშვილი, 1966, გვ. 56); ფერ.: **გამუართვით** “გამოვართვით“, **ამუავსეთ** “ამოვავსეთ“ (არნ. ჩიქობავა, 1927, გვ. 201); დასტურდება სხვა კილოებშიც (გურ., იმერ., აჭარ.).

ხშირად **ოვა < ავა** (ასიმილაციით): **ავა>ოვა>ოა>უა**:

დომეგ **ღუავსეფთ**; მოხრაკული **გუაკეთეფთ** ლამაზი; ნეღლი ვყრით, **გუახმოფთ**; ჯვლებიანად **ჩუაწყოფთ**; ეთანე სამი წლისაა, ეხლა **გუაგდე**; მალუზ იქნებიან, **გუაყოლიეფთ**; **ჩუასხამთ** აქა; **ჩუაგდეფთ** შიგან, კარვა მოტხარშავთ; იმხან მოღალა არ იყო, **გუათენებდით**; ჩვენ სათიბად არ გუაქ, **გუათაეთ**...

შდრ. ინგ.: **ჩუაგდით**, **გუაქეთებ** (<გავაკეთებ), **გუაპირით** (<გავაპირეთ) (გრ. იმნაიშვილი, 1966, გვ. 57); მეგრ.: **გუაკეთენქ** (<გავაკეთენქ) “გავაკეთებ“, **გუათე** (<გავათე) “გავათავე“, **ღუაპირი** (<ღავაპირი) “ღავაპირე“...

ოვე>ოე>უე: იქილამ აქ **გომოეთხუე** (გამოვეთხოვე > გამოეთხოვე > გომოეთხუე)...

ანალოგიური პროცესი დასტურდება სახელებთანაც: **ყუელ** (<ყოველ) დღე თუალი ზებნის გურჯისტანიდამ მოსულეხსა (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 170).

ინგ.: **აგრუებდა**, **გუმუელ** (გრ. იმნაიშვილი, 1966, გვ. 28).

მსგავს პოზიციაში (**ო** და ა/ე ხმონებს შორის) იკარგება (მო)ვალ ზმნის ძირისეული **ვ** თანხმონი:

ქომო სოფელში **ჩომოალთ**; მეც **წამოალ** თქვენს უკან; წავალთ, **მუალთ**; მაისში კილო **გუმუალთ** აქა სამუშაებლათ; **გომოალთ**, დევსნამთ, შიგვამთ; ახლა **გამოელთ**; ბურსადან **მოელ**...

მოა ზამთრი; სხვა რად **მოა** აქ? **ამოა**, ნა მოთხარო თოხითა; ჯერ ჭუტია და მას უკან **გამუა** ღიდრუანი; აქ ვინ **გომოა**? აქ აღარავინ **მუა**...

გ) ხმოვნებს შორის პოზიციაში იკარგება -**ოვ** სუფიქსისეული **ვ**: რაცხა **იპოება**; მერე დამჩალებ **ძოენ** და მალეები; ერთს მოვითბავთ, მეორეზე **ვაძოფთ** ფურებს; ემექნა-ნა, **გომოსწოთ** შითა; დაქორწინებინან გურჯინა **იოხუო** (შ. ფუტკარაძე, 1993, გვ. 178).

ღ) იკარგება -**ევ** სუფიქსისეული **ვ** წყვეტილის ფორმებში:

ევი>ეი/ეა:

ღუგუნი **ვექნეით** და; ვახშამი მალე **შიგვამეით**; არ **ვილოცეით**; დღე **გევგვენეით**; დილა **მუაძუემთ**; იქსაც თივა **მოვითბემთ** გუშინ; ელეთრიქი **ვანთემთ**...

შდრ.: სრული ფორმები: მუთვადი (სამზარეულო) **გუარიგვეით**; მაღუზი (კარგი) სიზმარი **დევნახვეით**; ქათამი **შევკამეით**; თივა **მოვითბევითო**, ვეტყვიო...

ევი>ეი/ეა დასტურდება: იმერხელში, ლივანურში, მაჭახლურში, ტაოურში (შ. ფუტკარაძე, 1993, გვ. 20, 27, 34; ე. დადიანი, 2010, გვ. 196); გვხვდება აგრეთვე ქართლურში, კახურში, იმერულში, აჭარულში, სამცხურ-ჯავახურში (ბ. ჯორბენაძე, 1989); დაცულია მეგრულში (ზუგდიდ-სამურზ. კილოკავში) (არნ. ჩიქობავა, 1936, გვ. 136; გ. როგავა, 1945, გვ. 648; ე. დადიანი, მ. არჯევანიძე, 2007, გვ. 160-161).

ე) **ვ** ინტერვოკალურ პოზიციაში იკარგება სახელებთანაც:

ბალი ერთანე წითელია, ერთანე თეთრია, **შაია**; ჯინსი არი თეთრი, აბლი **მოშაო**; ყვავები ჭამენ; მალლა-მალლა რომ ფრინავს, ყვავია თუ ყართალი; ერთი ცხვარი, ესეც თხადა, ვაცი, ვერძი, **კრაი**; ვარდყვავილი ჩუყრია; იქ ჩემი **თაი**-ნა დეეკლეს; დავჯოხავთ სათივრეში, სახში, **თაილაძე**; **ველისთაი** არი; აქ ეთი **ფიშნარავეი** არი; **ელიასხეისი** მაძალე რი ჩვენნი...

ვ) **ვ** იკარგება ბოლოკიდურ პოზიციაში:

კედე წავალთ ქოძსკე.

ვ) თანხმოვნებს შორის პოზიციაში:

ექსი სთერი, ათი სთერი არ გეყოფის; ერთ კაცსა აქაც აქვა **ექსი** თითი (შ. ფუტკარაძე, 1993, გვ. 172); ლეხტი **კდარიაო** (შ. ფუტკარაძე, 1993, გვ. 178).

საინტერესოა **თქლიმავს** “თვლემს“ ზნა. ამ შემთხვევაში ფუძისეული **ვ** თანხმოვნის გაუჩინარებას წინ უძღვის ქ თანხმოვნის განვითარება: **თვლიმავს>თქვლიმავს>თქლიმავს**.

მსგავსი ტიპის მაგალითები დასტურდება ქართული ენის დიალექტებში (იმერ., ლეჩხ.): **ბავშვი>ბოქვში>ბოქვში>ბოქში**, **ავტო>აქეტო>აქტო** (ბ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 505).

3. ტაოურში **სონორ** თანხმოვანთაგან ყველაზე ხშირად იკარგება **რ**.

ა) **რ** ფუძისეული თანხმოვანია, უჩინარდება ხმოვნებს შორის პოზიციაში:

ზმნები: ჩვენებურა ვინგაათეფთ (ვილაპარაკებთ); იქა ვინგაათოფთ, ვიენოფთ (ვილაპარაკობთ); საკითხავად ვიებოლით; რაზე მამოქნაებინეფს... მოვთიბედთ და მეე (მერე) დამჩალებ ძოენ; ჯერ აა, ონ ბემ იქნება; აქ აავინ არ იქნება; ადაავინ მუა...

შდრ. იმერ.: ააფერი<არაფერი (კ. კუბლაშვილი, 1985, გვ. 87).

ბ) ბოლოკიდურა პოზიციაში ხმოვნის მომდევნოდ, რასაც ზოგჯერ თან სდევს წინა ხმოვნის დაგრძელება, მაგ.:

ალა მოლამისა; ახლა ალა წევილოფთ, ალა; ა მეძინება; თქვე ა იჯებით? ჯე ა შექნილა; ჯე ა გინგვიყრია; აგე გზა არი; მე ი ბრმიან ბგანო ვა...

შდრ.: აჭარ.: აღწ წამოხვიდე; ნულწ დუცილი (შ. ნიყარაძე, 1961, გვ. 52); კახ.: ველა<ველარ (ბ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 525).

გ) თავკიდურა პოზიციაში ხმოვნის წინ: ატომ არ გათხოულხარ?

შდრ.: აჭარ.: უმ<რუმ (ჯ. ნოლაიდელი, 1960, გვ. 21); ინგ.: შენუმ<შენ რომ (გრ. იმნაიშვილი, 1966, გვ. 58).

თანხმოვნის წინ: აქ გომოელ ზალი...

დ) თანხმოვანთშეჯგუფებისას:

გეიზღება ბევრი; იქ გეგზღაღე; გამთელღებიან; დაღამობამღი იქ ვიჭებით; იმათღამ არ ფთზღებიან (შ. ფუტყაძე, გვ. 175).

4. შ თანხმოვანი იკარგება:

ა) თავკიდურა პოზიციაში თანხმოვანთშეჯგუფებისას (ფუძისეულია):

იმ თასა ბალხითად ქვია; ამ თებზე ქვაბად არი; თაში გუაყოლით; იმათ გელი-მელი ვერ მეეწევა (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 175); ლეხტი კლარიაო (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 178).

ბ) ბოლოკიდურა პოზიციაში ხმოვნის მომდევნოდ:

აქ რო გომოვლოდით; თეთრ არაბა რო იყო; იქ ხო ხვაათობენ გურჯიჯასა...

5. ნ თანხმოვანი იკარგება:

ა) ბოლოკიდურა პოზიციაში ხმოვნის მომდევნოდ:

თქვე არ იბურავთ; თქვე არ ილოცავთ; ჩვე ვიბურავთ, ჩვე დახურული ვართა; შე მკითხე; შარშა უშენებთან ის...

შდრ.: მოხ.: თქვე < თქვენ (ბ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 525).

თანდებული კენ > კე; წავალთ ვევაისკე; კედე წავალთ ქომაკე... პარხლის წყალი აქეთკე მოვა (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 170).

ნაცვალსახელი იმან > იმა; იცის იმა...

ბ) ხმოვნებს შორის პოზიციაში:

მწვაე, მწვაე პიპილ, წითელი პიპილა; თურქული სასწავლებელი იჯება ამასა, ავიწყებებეს გურჯიჯასა (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 170);

გ) თანხმოვანთშეჯგუფებისას:

კაცები თირფით თიბენ; გომოიღება ყარამანლები (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 174).

6. ლ თანხმოვანი იკარგება ფუძეში თანხმოვანთშეჯგუფებისას:

სანში არ ჩადეფ; სანში რა იქნება?

7. იკარგება ვითარებითი ბრუნვის ნიშნისეული -დ:

გურჯულა ვხვაათოფთ; **ჩვენებურა** ვიხვაათეფთ; მისიში კილო გუმუალთ აქა სამუშაებლათ, **საკერჩხავა**, **დათხრავა**, ნეხე **საზიდავა**; ამათ **ამოფაქებლა**, **ამოღებლა** წყალი არ მოვა (შ. ფუტკარაძე, 1993, გვ. 176).

შღრ.: ინგ.: **საზებნელა**, **მატყუებელა**, **დააზინებლა...** (გრ. იმნაიშვილი, 1966, გვ.54). იშვიათად დასტურდება გურ., იმერ. დიალექტებში.

წამოდი ზმნის ფუძისეული დ: **წომოი** აქეთეკე (შ. ფუტკარაძე, 1993, გვ. 172); **ჩამოით** მეორე წელიწადში (შ. ფუტკარაძე, 1993, გვ. 181).

შღრ.: ინგ.: **მოფ**, **შაფ** (გრ. იმნაიშვილი, 1966, გვ. 55); იმერ: **ჩევეი**, **წევეი**, **წაით** (ქ. ძოწენიძე, 1973, 41); აჭარ.: **მოფ**, **წაფ** (შ. ნიჟარაძე, 1961, გვ. 54); გურ.: **მოი**, **წაი...** (ს. ჟღენტბი)

8. იკარგება თ (ზმნისსართებთან):

ხუთი ხანე (კომლი) **ქომო** დგასა; სობაში **შიგნი** შურთებ; **გაღმი** არი, **გაღმი** ჩანსა ი ბალხი; **გიღაღმი** ქოდა ასე...

9. უჩინარდება ღ თანხმოვანი:

აარ ვიქნებით, **ქალებ** აპობენ; თუ ზეირმა (შხამმა) ემე გიყო, **აარ** გამთელდებ; **მერთმა** კამ პურადი მოქცეს...

როგორც ჩანს, თანხმოვნები უმთავრესად იკარგება ხმოვნებს შორის პოზიციაში, თანხმოვანთშეჯგუფებისას, სიტყვის ბოლოკიდურად, რომლის ანალოგები სხვა ქართულ კილოებშიც დასტურდება მეტ-ნაკლებად.

თანხმოვანთა დაკარგვის მიზეზები სამეცნიერო ლიტერატურაში ახსნილია; კერძოდ, ხმოვნებს შორის მოქცეულ თანხმოვანთა დაკარგვა მიჩნეულია ასეთ პოზიციაში მყოფი თანხმოვნების არტიკულაციის შესუსტებით (ივ. ქავთარაძე). თანხმოვანთა დაკარგვა თანხმოვანთშეჯგუფებისას თანხმოვანთკომპლექსის გამარტივებისაკენ მიდრეკილებით არის ახსნილი (თ. უთურგაიძე).

II. ხმოვანთა დაკარგვის შემთხვევები

1. ხშირად იკარგება სახელობითი ბრუნვის -ი სუფიქსი თანხმოვანფუძიან სახელებთან (მხოლოდითსა და მრავლობითში), უმთავრესად კონსტრუქციის თავკიდურა პოზიციაში, ზმნა-შემასმენლის წინ:

ერთ დღე გიიარა; **თაქთორ** არი ქომო; აგზე **ბებერ** ახვაათე; ამაზე **ღოხთორ-მოხთორ** არ გინდა; **დერმან-მერმან** (წამალი) არ გინდა; **კალმან** არ .აი აქა; **ჯეღრან** (შუქი) არ იყო წუხელი; **ზეირ** (შხამი) აქვა იმას; **თვალე** ასხია იმათა; **ქალებ** აქ არიან; **ღორებ** არიან მა, ღორ არ ახსენებენ; **ღენჭებ** (ბიჭები) იკითხვენ; აარ ვიქნებით, **ქალებ** აპობენ; **ბასლეკარ** არი ზეით; **ფიშნაახევ** არი იქდამ; **ხიზარ** (ხერხი) მექნება; **ჩემ მოზობლებ** არიან ცერეკარ...

ამ პოზიციაში სახელობითის -ი არცთუ იშვიათად სახეზეა: **ღარკები** იქ არიან, **თორუნები** იქ არიან; **მაზლი** იქ არი, **მაზლისი ღენჭები** იქ არიან...

კონსტრუქციის ბოლოკიდურა პოზიციაში (ზმნა-შემასმენლის მომდევნოდ) სახელობითის ნიშანი უმეტესწილად დაცულია:

არიან გურჯისტან ბეურ **მალები**? მოფლა **ჯეღრანი**? მას უკან გამუა **დიღრუანი**; მერე დამალებ ძოენ და **მალები**; მუა **დათვი**, მალე გომოჰყრის...

შდრ.: ხმოვანდუძიანი სახელები ძირითადად უნიშნოდაა, ზოგჯერ კი **მ/ი**-ს დაირთავენ:

ჩუენი **გზა** მივა იქა; კაი **შეშა** ნაძვია; სათივრეში **თივა** გუაქქა დაჯოხილი...

ახლა **გზა** გველა; ი **ქვაბა** **ხევა**; ზემო **სათივრე**, ბეღელი გუაქქა; ჩემი **ანამც** მოკვდა, **აღამც** მოკვდა...

2. იკარგება I სუბიექტური **ვ**- ნიშნის მომდევნო ზმნური პრეფიქსი **ი**-:

მაწონ **ჩემეცტანთ**; ოთხ ხორომ დავდევთ, **ევკიდავთ**, **მეცტანთ**; ჩადირეფ **წვეღეფთ**; თევზებ **ღვეჭირავთ**; აქ **ღვებადე**, კევა **ღვებადე**, იქ **გვეზადე**; თველზე კემელში **შვენახავთ**; **ამვეღეფთ**; ყაზალებ (სვიტერს) **ჩევცავამთ**; ახლა აღარ **წვეკიღოფთ**...

იკარგება **ვიდ** ზმნური ფუძისეული **ი** ხმოვანიც:

გზა ახლა **გველა**; კატა **მოვლა**; მიწა დაბურო, **ამოვდეს**; **მოჟდა** ჯედრანი? რო **მოვდეს**, რა გუაქქა ზათი. მეიპარონ; აქ რო **გომოვდოლით**...

ანალოგიური მაგალითები გვხვდება აჭარულში, იმერხეულში.

3. იკარგება **-ავ/-ამ** თემისნიშნისეული **ა** ხმოვანი აწმყო-მყოფადის მრ. რიცხვის ფორმებში:

ღარჭი პაწინაღ არიან, მექთეფში **იკითხვენ**; სახლ **ღეიჭირვენ**; ლონჯას **თესვენ** და სამყურსაც **თესვენ**; კაცებისაც **ზიდვენ**...

თაში **მიასხმენ**, აძობენ სირაღ (რიგით); **უსკმენ** ერთმანეთ კაცები; ფასაფორთისაც ემეღ **გიზმენ**; იმათ ნარცხ **უზმენ**...

მსგავსი ფაქტები გვხვდება ძველ ქართულში; დასტურდება აგრეთვე დიალექტებში (ხევს., თუშ., მთ.-გულ., ინგ., ფერ., რაჭ., იმერ., აჭარ., გურ.).

4. **სახელთა კუმშვის** ნიმუშები:

ოცდაერთი **წელი(ი)წაღია** გათხოული ვარ; **პირ(უ)ტყვი** გუყავან ოთხი; **ზამთ(ა)რი** დიდი ღამეწარი არი; იმაზე ვტყუებავთ **თირფ(ა)ნეფთა**, ჩაქუჩითა; **ღუშ(მა)ნები** (მტრები) ემეიქნებიან...

III. გარკვეულ შემთხვევებში იკარგება **მარცვალი** ან **თანხმოვანთკომპლექსი**:

ა) რიცხვით სახელთან ხშირად წარმოდგენილია სპარსული წარმომავლობის სიტყვა **თანე** "ცალი", რომელიც არსებითის უშუალო მსაზღვრელია. მაგ., შესიტყვება **ერთი თანე** ფონეტიკურად მარტივდება, რიცხვითი სახელი კარგავს ბოლოკიდურ მარცვალს და ერწყმის მომდევნო სიტყვას:

ეთანე/ერთანე/ერთთანე/ერთი თანე; **ერთანე** გავყიდე; ერთი ქილო გომოვა **ერთანე**; **ეთანე** სამი წლისაა...

ბააზე<ბარობაზე: ლებუს მეიყვანებენ ზამთრი საჭმელ **ბააზე**; ერთი ფური **ბააზე** იქ აღარ აგზავნის **ფურ**, ძროხასა; იმათ გავხარო, **იმბააზე**...

ნა/და<უნდა: ი-ნა დამალო; მერე-ნა დაბურო; უნა მოვთიბო, ნა **მეცტანო**; ამოა, ნა მოთხარო თოხითა; ამ დღეში **და გაათაო**... (აჭარულის მსგავსად).

დეკაცები<დედაკაცები: დეკაცები არ უსკმენ ერთმანეთ.

ყოლდღე<ყოველდღე: ვთხრითა, **ყოლდღე** არა, ერთ კვირეში ერთხელ; ბარში **ყოლი** ხე არი, **ყოლი** მედვა (ხილი) არი; **ყოლ** კაცისი კარნალი ღია არი აქ; შღრ., გურ. **ყოლთვინ** (ბ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 529).

კვირთავზედ<კვირისთავზედ: კვირთავზედ ასე ღუართავთ.

წავჟე<წავჟევი: ელჩები გომოგზავნა, **წავჟე**... საერთოქართული მოვლენაა.

ბ) თანხმომანთკომპლექსი იკარგება სიტყვაში კარგი>კაი:

კაი შეშა ნაძვია, კატარი... დამახასიათებელია ქართული ზეპირი მეტყველებისათვის

ამგვარად, ბევრათა დაკარგვის თვალსაზრისით ტაოური დიალექტი უმთავრესად იმ ტენდენციებს წარმოაჩენს, რაც, ზოგადად, ქართული ენის კილოებს ახასიათებს და საერთოქართული ხასიათისაა. ტაოურში თავმოყრილია ის ფაქტები, რაც სხვა დიალექტებში მეტ-ნაკლებად გვხვდება. არსებითად განსხვავებული, სპეციფიკური ფაქტები იშვიათია.

ლიტერატურა

ე. დადიანი, 2010 - ე. დადიანი, წყვეტილის ფორმათა წარმოებისათვის იმერხეულ დიალექტში, კრებული დიდაქარობა"; 2010.

ე. დადიანი, მ. არჯევანიძე, 2007 - ე. დადიანი, მ. არჯევანიძე, იოტი ბგერა მეგრულში (გალის რ-ის სოფელ პირველი გალის მეტყველების მიხედვით), ქართველური მექვიდრეობა, XI; ქუთაისი, 2007.

ე. დადიანი, ტ. ფუტყარაძე, 2006 - ე. დადიანი, ტ. ფუტყარაძე, არის" მეშველი ზმნის ფონეტიკურ-სემანტიკური ტრანსფორმაციისათვის ქართველურ ენობრივ ქვესისტემებში (აბაშის რ-ის სოფ. ძველი აბაშის მასალის მიხედვით), ქართველოლოგიური კრებული, V; თბ., 2006.

კ. კუბლაშვილი, 1985 - კ. კუბლაშვილი, ქართული ენის ქვემოიმერული დიალექტი, თბ., 1985.

შ. ნიჟარაძე, 1961 - შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1961.

ჯ. ნოლაიდელი, 1960 - ჯ. ნოლაიდელი, აჭარული კილოს თავისებურებანი, ბათუმი, 1960.

ს. ჟღენტი, 1936 - ს. ჟღენტი, გურული კილო, თბ., 1936.

გ. როგავა, 1945 - გ. როგავა, აორისტიისა და კავშირებითი მეორის ზოგ აფიქსთა გენეზისისათვის -ევ სუფიქსთან დაკავშირებით ქართულსა და მეგრულში; საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 8, 1945.

თ. უთურგაძე, 1976 - თ. უთურგაძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1976.

შ. ფუტყარაძე, 1993 - შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბიოჟმი, 1993.

შ. ფუტყარაძე, 1995 - შ. ფუტყარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუჭაჭირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 1995.

ოვ. ჭავთარაძე, 1964 - ოვ. ჭავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, I, თბ., 1964.

არნ. ჩიქობავა, 1927 - არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. VII, ტფ., 1927.

არნ. ჩიქობავა, 1936 - არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფ., 1936.

არნ. ჩიქობავა, 1937 - არნ. ჩიქობავა, ს ბგერის დასუსტება ქიზიყურში, ენიმკის შრომები, I, თბ., 1937.

ქ. ძაწენიძე, 1973 - ქ. ძაწენიძე, ზემომერული კილოკავი, თბ., 1973.

ბ. ჯორბენაძე, 1989 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.

ბ. ჯორბენაძე, 1998 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, II, თბ., 1998.

2009-2011 წლებში ტაოში ჩაწერილი დიალექტური მასალა (დაცულია აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში).

EKA DADIANI

PHONETIC PROCESSES IN TAO DIALECT – I
(THE LOSS OF SOUNDS)

The diverse phonetic processes are characteristic to Tao dialect. The loss of sounds is often met. The following consonants: *s, v, r, m, n* are often lost, but other consonants (*l, t, d, rh*) – seldom disappear in different positions: at the beginning of the word, in the middle, at the end; in consonant grouping and between vowels; in roots, at the edge of morphemes.... The loss of consonants is more or less diverse in different positions.

The purpose of the loss of consonants in scientific literature is defined as: the weakening of articulation, tendency towards simplification of consonant.

The following vowels are often lost: a) suffix *-i* of the nominative case: *kalmakh ari; tvaleb askhia...* b) marker *v*-of the first person followed by verb prefix *i-*: *tsev(i)rhe, dev(i)bade...* c) vowel *a* of the *-av/am* suffixes expressing the plural forms in present and future tenses: *tes(a)ven, miaskh(a)men...*

There are also the cases of elimination: *tse(l)i'tsadi, pir(u)tkvi, zamt(a)ri....*

Sometimes syllables or consonants are lost: *baaze<barobaze; na'da<unda; dekacebi<dedakacebi... kargi<kai...*

According to the loss of sounds Tao dialect has the same characteristic features that are typical to Georgian dialects and Georgian language in general. Substantially different and specific cases are rare.